

DOKTORI

ISKOLA

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Növényi etika és teológia

Szűcs Kinga

Témavezető: Dr. Béres Tamás

Budapest, 2021.

Kutatási előzmények és célkitűzések

Az értekezés célja a növényi etika és a teológiai etika lehetséges kapcsolódási pontjainak feltérképezése. E két, egymástól látszólag távol eső etikai tájékozódási terület legalább két fontos okból köteleződhethet el a kölcsönös nyitás/érdeklődés irányába. A klímaválság jelenségeinek súlyosbodása, ezen belül is a nem emberi létezők életterének összezsugorodása, ill. ezzel párhuzamosan a biológiai sokféleség drámai csökkenése egyrészt ráirányítja a figyelmet a nem emberi létformák saját szükségleteire – ezek elismeréséhez és megfelelő kezeléséhez mindenképpen túl kell lépniünk a szigorú értelemben vett humánétika keretein. A közelítést indokolják másrészt a növényfiziológiai kutatások új felismerései és az ezekből a felismerésekből levont természettudományos következtetések: a növények nem alacsonyabb rendű, kizárólag genetikai programjuk automatikus végrehajtásában kiteljesedő létezők, hanem olyan tulajdonságokkal rendelkeznek, ill. olyan viselkedésformákat mutatnak, amelyek összetettségüket és variabilitásukat tekintve semmiképp nem nevezhetők „egyszerűbbnek” az emberi létfolyamatoknál. A növények nem passzív kiszolgáló szervezetek, hanem nagyon is aktív kapcsolatot ápolnak környezetükkel, ingereket váltanak ki és ingerekre reagálnak, s válaszaik minősége függ az azokat megelőző komplex értékelési folyamatától. Kommunikációjuk ráadásul nem reked meg a különböző fajok határainál, információcseréjük a létezők egyéb országainak tagjaival is folyamatos.

A kortárs filozófia „növényi fordulata”, ezen belül is a radikális másság értelmezésére tett kísérletek, valamint a radikális mássággal való kapcsolatunk lehetőségeire való rákérdezés a teológiai etikai gondolkodás számára is új közelítési lehetőségeket kínálnak. Teszik mindezt részben annak tudatosításával, hogy a kapcsolatban a nem-tudás (részleges tudás) is bírhat erkölcsi relevanciával, részben pedig annak hangsúlyossá tételével, hogy az élet szerveződési mintázatainak sokféleségéből fontos tanulságokat vonhatunk le – egy minden résztvevő számára jobb élet folytatása érdekében.

A dolgozat legfontosabb célkitűzése, hogy bemutassa, milyen okok állhatnak a növényi etika kidolgozása iránti igény egyre határozottabb erősödése mögött, mely filozófiai és teológiai érvek segítik és melyek nehezítik formálódását, illetve hogy felvázolja, milyen alapfogalmak teremthetnek hidat a szekuláris és teológiai tájékozódás között. Mivel a „növényi etika” az itt használt értelemben nem kész rendszer, amelyet leíró módszerekkel bemutatathatnák, az általunk levont következtetések leginkább a kidolgozás hosszú távú projektjéhez és a kidolgozás lehetőségeiről szóló diskurzus kiszélesítéséhez szeretnének hozzájárulni.

Módszer

A lehetséges közelítésmódok kimunkálásához először is körbejártuk, milyen újdonságok jellemzik a kortárs, interdiszciplinárisan is tájékozódó növényélettani gondolkodást, illetve milyen – a fősodortól gyakran messzebb eső – szellemi áramlatok tartották fontosnak a filozófia- és teológiatörténet során a növényi létmód kérdéseivel való foglalatosskódást, és hogyan összegezték az abból fakadó tanulságokat. Heidegger, Merleau-Ponty és Lévinas vonatkozó megállapításainak elemzésével megvizsgáltuk, miként készíti elő a talajt a fenomenológiai gondolkodás a nem emberi létezőkkel is számoló etika számára, illetve áttekintettük, hogyan próbálják „fellazítani” és több nézőpontúvá tenni az antro- és logocentrikus filozófiai/teológiai beállítódást a kritikai poszthumanizmus és az ökofeminizmus kortárs teoretikusai.

Az elméleti háttér felvázolásának segítségével igyekeztük megragadni azokat az alapfogalmakat, amelyek alkalmasnak tűnnek a növényi etika kontúrjainak megrajzolására, ezek közé soroltuk a növekedés (kiteljesedés, növényi jól-lét, „virágzás”), az érzékenység, az együttélés, a megosztás és a szeretet fogalmait. Ezeket később, az exegetikai és teológiatörténeti vonatkozások ismertetése után teológiai etikai szempontú elemzésnek is alávetettük.

A szentírási növényábrázolások jellegzetes típusainak elkülönítése során a nyelvi-irodalmi alakzatok sajátosságainak alapján megkíséreltük bemutatni, hogy a különböző metaforikus, szimbolikus és allegorikus megjelenítések a növényi létmód milyen eredeti biblikus értelmezéséről tanúskodnak, illetve ezek segítségével azt is megvizsgáltuk, milyen új hermeneutikai lehetőségek tárulhatnak fel a növényi létezéssel kapcsolatos mai ismereteink tükrében.

A dolgozat második részében, az alapfogalmak teológiai keretbe helyezését követően arra kerestük a választ, hogy egy, a nem emberi létezőkre, jelesül a növényekre tekintettel levő etika megalkotásakor milyen sajátosan protestáns teológiai akadályokba ütközünk, illetve milyen fogódzóink lehetnek mégis e hagyomány keretein belül, nem utolsósorban pedig milyen új szempontokat kínálnak egyes kortárs teológiai megközelítések.

Tézisek

1. A környezeti válság mélyülése, a létezők sokféleségének drasztikus csökkenése, az egyes fajok és egyedek korábbi életkörülményeinek alig követhető gyorsaságú változásának közepette indokolt, hogy minden korábbinál nagyobb figyelmet szenteljünk a teremtett világ körülöttünk létező, nem emberi lényeknek. Mivel szemmel látható pusztulásuk, életterük folyamatos szűkülése egyértelműen az emberi tevékenységre vezethető vissza, meg kell vizsgálnunk, mit és miért kell másképp tennünk, ha a minket ma körülvevő természeti környezetet az általunk megismerhetett gazdagságában, sokszínűségében és szépségében szeretnénk utódaink számára megőrizni.

2. A teológia, a teológiai etika a környezeti válság tudatosulásának immár több évtizedre visszatekintő időszakában igen érzékenyen reagált az új kihívásokra, ugyanakkor a mindennapok egyházi (teremtésvédelmi) gyakorlatát még mindig nagyobb hatással formálják a szekuláris irányból érkező környezetvédelmi impulzusok, mint a kortárs teológiai elméletek. A természeti környezettel nem számoló, elsősorban nem biblikus, hanem kulturális alapokon nyugvó hagyomány egyelőre erősebb, mint a jelen problémák tudatosítása és az itt és most adott helyzet etikai összefüggéseinek feltárására irányuló igyekezet.

3. A keresztény etika története során keveset foglalkozott a teremtett világ nem emberi létezőivel, de mivel egyre élesebb kontúrokat ölt, hogy a nem emberi létezők jólétén alapul saját jólétünk és további sorsunk is, így nem tehetjük meg, hogy nem szentelünk nekik kellő figyelmet. További nehézséget jelent, hogy a természet iránt tanúsított érzékeny magatartást a mindenkori mértékadó egyházi szemlélet számos esetben herezisként állította be, ill. értékelte. A természet megfigyelése és a nem emberi környezet iránti felelős odafigyelés ugyanakkor mégis folyamatosan jelen volt az egyház gondolkodásában – ha csak periférikus jelleggel is.

4. A környezeti etika egyes részterületeinek kidolgozásában nem nélkülözhető a különböző szaktudományok új felismeréseinek beható tanulmányozása; az etikai véleményalkotás – a legtöbb kortárs etikai kérdéshez hasonlóan – csak interdiszciplináris megközelítéssel alapulhat.

A teológiai növényi etika az állati etikanak nem lehet csupán egyszerű kiterjesztése – ez az eljárás a hierarchikus leíró modellek abszolút elsőbbségének fenntartását segítené csak elő. A növényi létforma újabban feltárt jellegzetességei nem erősítik tovább az embert a teremtett világ csúcsára pozicionáló struktúrákat, ugyanakkor olyan interpretációs modelleket kínálnak, amelyek

hozzásegíthetnek egy több nézőpontú, többszólamú, az alteritás kérdéseivel is komolyan számot vető létértelmezés kibontásához.

5. A multiperspektivikus látásmód a Bibliának és a teológiatörténetnek is sajátja, az egy, örökké érvényes igazság az élet földi körülményei közt – minden nyelviségben gyökerező vágyakozásunk ellenére – csakis ebből a nem ritkán ellentmondásos többszólamúságból fakadhat – ennek elfogadásában is segíthet a növényi létforma jobb megértése és etikai értékelése.

A disszertációban felhasznált válogatott szakirodalom

- ABRAM, David: *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-Than-Human World*. Vintage Books, Random House, New York, 1997.
- ARISZTOTELÉSZ: *Lélektudományi írások*. Ford. Steiger Kornél. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- AUGUSTINUS: *De Quantitate Animae*. http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0354-0430_Augustinus_De_Quantitate_Animae_MLT.pdf (Megtekintés: 2020. márc.)
- AQUINÓI Szent Tamás: *A teológia foglalatja. Első rész*, 2. Ford. Tudós-Takács János. Telosz Kiadó, Budapest, 1995.
- BARANZKE, Heike: *Würde der Kreatur? Die Idee der Würde im Horizont der Bioethik*. Verlag Königshausen & Neumann, Würzburg, 2002.
- BAXTER, Brian: *A Theory of Ecological Justice*. Routledge, London – New York, 2005.
- BONHOEFFER, Dietrich: *Etika. Útkészítés és bevonulás*. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2015.
- BUBER, Martin: *Én és Te*. Ford. Bíró Dániel. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- BUTLER, Judith: Esetleges alapok: a feminizmus és a „posztmodern” kérdés. Ford. Örlósy Dorottya. *Thalassa* (8), 1997/1, 11 – 31.
- CALARCO, Matthew: *Zoographies: The Question of the Animal From Heidegger to Derrida*. New York, Columbia University Press, 2008.
- CALVO, Paco: The philosophy of plant neurobiology: a manifesto. *Synthese*, 2016, Vol. 193, Issue 5, 1323–1343.
- CAPUTO, John D.: *Cross and Cosmos: A Theology of Difficult Glory*. Indiana University Press, Bloomington, 2019.
- CUOMO, Chris: On Ecofeminist Philosophy. *Ethics & Environment*, 7 (2), 2002. 1.
- DARWIN, Charles: *The Power of Movement in Plants*. <http://darwin-online.org.uk/content/frameset?pageseq=1&itemID=F1325&viewtype=text> (Megtekintés: 2020. február)
- DEANE-DRUMMOND, Celia: *The Ethics of Nature*. Blackwell Publishing, Oxford, 2004.
- DEANE-DRUMMOND, Celia – CLOUGH, David (eds.): *Creaturely Theology: On God, Humans and Other Animals*. London: SCM Press, 2009.
- DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Transl. by Brian Massumi. Bloomsbury, London – New York, 2016.
- DERRIDA, Jaques: *The Animal That Therefore I Am*. Trans. by David Wills. Fordham University Press, New York, 2008.
- DÜRNBERGER, Christian (Hg.): *Das Tier als Mitgeschöpf – Herausforderung für eine Ethik der Mensch-Tier-Beziehung*. Institut Technik–Technologie–Naturwissenschaften, München, 2015.
- EKAH (Eidgenössische Ethikkommission für die Biotechnologie im Ausserhumanbereich): *Die Würde der Kreatur bei Pflanzen – Die moralische Berücksichtigung von Pflanzen um ihrer selbst willen*. EKAH, Bern, April, 2008.

- FOUCAULT, Michel: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Ford. Romhányi Török Gábor. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- FRÁTER Erzsébet: *A Biblia növényei*. Scholar Kiadó, Budapest, 2017.
- GAGLIANO, Monica – RYAN, John C. – VIEIRA, Patrícia (eds.): *The Language of Plants: Science, Philosophy, Literature*. University of Minnesota Press, Minneapolis, London, 2017.
- GEBARA, Ivone: *Longing for Running Water: Ecofeminism and Liberation*. Fortress Press, Minneapolis, 1999.
- GEMÜNDEN, Petra von: *Vegetationsmetaphorik im Neuen Testament und seiner Umwelt. Eine Bildfelduntersuchung*. Universitätsverlag Freiburg Schweiz – Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993.
- GIBSON, Prudence: *The Plant Contract: Art's return to Vegetal Life*. Brill, Leiden – Boston, 2018.
- HARAWAY, Donna J.: Kiborg kiáltvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években. Ford. Kovács Ágnes. *Replika*, 51 – 52. (2005. november), 107–139.
- HÄRLE, Wilfried: *Dogmatik*. 4. Aufl. Walter de Gruyter, Berlin, 2012.
- HERNER Máté: A növények titkos élete – Α ἔτερον ζῶον helye és szerepe a Timaiosz élő világában. *Elpis*, XI. évf. (2018), 1. sz. 7–17.
- HEIDEGGER, Martin: Az igazság lényegéről. In Uő: „...költőien lakozik az ember...” Válogatott írások. T-Twins/Pompeji, Budapest – Szeged, 1994. 35–103.
- HEIDEGGER, Martin: Levél a „humanizmusról”. In Uő: „...költőien lakozik az ember...” T-Twins – Pompeji, Budapest – Szeged, 117–170./Uő: Útjelzők, Osiris, Budapest, 2003. 293–334.
- HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő*. Gondolat, Budapest, 1989.
- HORVÁTH Márk – LOVÁSZ Ádám – NEMES Z. Márió: *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*. Prae Kiadó, Budapest, 2019.
- HOULE, Karen L. F.: Animal, Vegetable, Mineral: Ethics as Extension or Becoming? The Case of Becoming Plant. *Journal for Critical Animal Studies*, Vol. IX. (2011), 1–2. 89–116.
- INGENSIEP, Werner: *Geschichte der Pflanzenseele. Philosophische und biologische Entwürfe von der Antike bis zur Gegenwart*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 2001.
- IRIGARAY, Luce – MARDER, Michael: *Through Vegetal Being: Two Philosophical Perspectives*. Columbia University Press, New York, 2016. 211–212.
- JENKINS, Willis: *Ecologies of Grace: Environmental Ethics and Christian Theology*. Oxford University Press, Oxford, 2008.
- KALLHOFF, Angela: *Prinzipien der Pflanzenethik. Die Bewertung pflanzlichen Lebens in Biologie und Philosophie*. Campus Verlag, Frankfurt – New York, 2002.
- KALLHOFF, Angela – DI PAOLA, Marcello – SCHÖRGENHUMER, Maria (eds.): *Plant Ethics: Concepts and Applications*. Routledge, Abingdon-Oxfordshire – New York, 2018.
- KARBAN, Richard: *Plant Sensing and Communication*. The University of Chicago Press, Chicago and London, 2015. 23–26.
- KEEL, Othmar: *Die Welt der altorientalischen Bildsymbolik und das Alte Testament. Am Beispiel der Psalmen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1996.

- KÖRTNER, Ulrich: Bioethik nichtmenschlicher Lebensformen. In HUBER, Wolfgang – MEIREIS Torsten – REUTER, Hans-Richard (Hrsg.): *Handbuch der Evangelischen Ethik*. C. H. Beck, München, 2015. 585–647.
- KRAMPEN, Martin: Phytosemiotics. *Semiotica*, 36, Nos 3-4. (1981): 187–209.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metaphors we Live by*. The University of Chicago Press, Chicago, 1980.
- LÁNYI András: Miért nem éhes a *Dasein* Heideggernél? Heidegger és a mélyökölógiai mozgalom. *Kortárs*, III. évf. (2018) 1. sz. 75–83.
- LÁNYI András (szerk.): *Természet és szabadság*. Osiris, Budapest, 2000.
- LÁNYI András – JÁVOR Benedek (szerk.): *Környezet és etika*. L'Harmattan, Budapest, 2005.
- LÉVINAS, Emmanuel: *Teljesség és vételen. Tanulmány a külsőről*. Ford. Tarnay László. Jelenkor, Pécs, 1999.
- LUTHER Márton: Heidelbergi disputáció. *Magyar Luther Füzetek* 8. Ford. Nagybozscai Vilmos. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1999.
- MANETAS, Yiannis: *Alice in the Land of Plants. Biology of Plants and Their Importance for Planet Earth*. Springer, Berlin – Heidelberg, 2012.
- MANCUSO, Stefano: *The Revolutionary Genius of Plants: A New Understanding of Plant Intelligence and Behavior*. Atria Books, New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi, 2018.
- MARDER, Michael: *Plant-Thinking: A Philosophy of Vegetal Life*. Columbia University Press, New York, 2013. 95–106.
- MARGULIS, Lynn: *Symbiotic Planet: A New Look at Evolution*. Basic Books, A Member of the Preseus Book Group, New York, 1998.
- MATURANA, Humberto R. – VARELA, Francisco J.: *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding*. Revised Edition. Shambhala Publications, Boston, 1987.
- MERLEAU-PONTY, Maurice: *A látható és a láthatatlan*. Ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond. L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest, 2006.
- MEPHAM, Ben: „Würde der Kreatur” and the Common Morality. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 13 (2000), 65–78.
- MOLTMANN, Jürgen: *Minden végben kezdet rejtezik. Kis reménytan*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.
- NEUMANN-GORSOLKE, Ute – RIEDE Peter (Hg.): *Das Kleid der Erde. Pflanzen in der Lebenswelt des alten Israel*. Calwer-Neukirchener, Stuttgart – Neukirchen-Vluyn, 2002.
- NORTHCOTT, Michael S. – SCOTT, Peter M (eds.): *Systematic Theology and Climate Change: Ecumenical Perspectives*. Routledge, London and New York, 2014.
- ODPARLIK, Sabine: *Die Würde der Pflanze. Ein sinnvolles ethisches Prinzip im Kontext der Grünen Gentechnik?* Verlag Karl Alber, Freiburg/München, 2010.
- PLATÓN: Timaiosz. Ford. Kövendi Dénes. *Platón összes művei III*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- PLUMWOOD, Val: *Feminizmus-öko-feminizmus*. Ford. Magyar Éva. <https://ligetmuhely.com/liget/feminizmus-okofeminizmus/> (Megtekintés: 2020. márc.)
- PLUMWOOD, Val: *The Eye of the Crocodile*. ANU E Press, Canberra, 2012.
- POUTEAU, Sylvie: Beyond „Second Animals”: Making Sense of Plant Ethics. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 27. No. 1. (2014 Feb.) 1–25.

- POUTEAU, Sylvie: *Plants as Open Beings: From Aesthetics to Plant–Human Ethics*. In KALLHOFF – DI PAOLA – SCHÖRGENHUMER 2018, 82–97.
- RADFORD RUETHER, Rosemary: Ecofeminism – The Challenge to Theology. *DEP*, No. 20, 2012. 22–33.
- RADFORD RUETHER, Rosemary (ed.): *Women Healing Earth: Third World Women on Ecology, Feminism, and Religion*. Orbis Press, Maryknoll, New York, 1996.
- ROLSTON, Holmes: *Environmental Ethics: Duties to and Values in the Natural World*. Temple University Press, Philadelphia, 1988.
- SANTMIRE, Paul: *Nature Reborn: The Ecological and Cosmic Promise of Christian Theology*. Minneapolis, Fortress Press, 2000.
- SIEP, Ludwig: *Konkrete Ethik. Grundlagen der Natur- und Kulturethik*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. 2. Aufl. 2016.
- SILBERSTEIN, Zwi: Die Pflanze im Alten Testament. In NEUMANN-GORSOLKE – RIEDE 2002, 23–60.
- SMITH, H. Phytochromes and light signal perception by plants – an emerging synthesis. *Nature*, 407 (2000) 8:585–591.
- STONE, Christopher D.: Should Trees Have Standing?—Toward Legal Rights for Natural Objects. *Southern California Law Review*, 45 (1972), 450–501.
- TAIZ, Lincoln et al.: Plants neither Possess nor Require Consciousness. *Trends in Plant Science*, Vol. 24., Issue 8. 677–687.
- TILLICH, Paul: *Rendszerezés teológiá*. Osiris, Budapest, 1996.
- TILLICH, Paul: *The Shaking of the Foundations*. Charles Scribner’s Sons, New York, 1953.
- VAJDA Mihály: *Heidegger és az állat kísértete*. In LÁNYI – JÁVOR 2005. 363–372.
- VERMES Katalin: *A test étbosza. A test és a másik tapasztalatának összefüggése Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában*. L’Harmattan, Budapest, 2006.
- WANDERSEE, James H. – SCHUSSLER Elisabeth E.: Toward a Theory of Plant Blindness. *Plant Science*, 47, no.1 (Spring 2001), 2–9.
- WARREN, Karen J.: *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2000.
- WITZANY, Günther: Plant communication from biosemiotic perspective. *Plant Signaling & Behavior*, 1 (2006), 4. 169–178.
- ZABALA, Santiago (ed.): *Weakening Philosophy*. Montreal, McGill-Queens University Press, 2007.
- ZOHARY, Michael: *Vegetation of Israel and Adjacent Areas*. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1982.

A szerző disszertációval kapcsolatos publikációs listája

- *"Csak a növény a tiszta egyedül" : Teológiai közelítések a növényi létformához.* *Credo: Evangélikus Műhely* (2020): 26/3, 13-19.
- Elmosódó határok: növény – állat – ember. In: Orosz Gábor Viktor (szerk.): *Teológia és határok: Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete.* Luther Kiadó, Budapest, 2020. 101–111.
- A teremtmények méltósága és a növényi etika. In Kiss Gábor – Vértesi Lázár (szerk.): *Fiatal kutatók és doktoranduszok VIII. Nemzetközi Teológus-Konferenciája 2018.* Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs, 2018. 233–240.
- Amit a növényektől tanulhatunk – a növényi létforma és tapasztalati világunk. *Korunk* (2018): 29/1. 26–33.
- Növényi etika és teológia. *Lelkipásztor* (2018): 93/7. 255–258.
- Imago Dei a teremtett világban. In Kiss Gábor (szerk.): *Fiatal Kutatók és Doktoranduszok VII. Nemzetközi Teológuskonferenciájának tanulmánykötete.* Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs, 2017. 192–198.
- Környezetetika. In Kodácsy-Simon Eszter (szerk.): *Értelmes szívvel : Etikai témák az evangélikus oktatásban.* Luther Kiadó, Budapest, 2016. 253–278.